

ԿԱՄ

ՀԱՆԴԷՍ

ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԵՒ ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

թիւ 7
2020 / 1

հայ գրքի կենտրոն

Մ. Ն.	ՓՈՒՍԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ.....8
Մորիս Պլանշոյ	ԲՆՉ ԿԱՐԵԼԻ Է ԸՍԵԼ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.....16

1. Թարգմանել կորուստը

Գրիգոր Պըլտեան	ԵՐԿՐՈՐԴ ՍԿԻՋԲ: Մխիթարեան աւանդութիւնը եւ արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը26
Ժանին Ալթունեան	ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ: Անհայրենիք բանաստեղծ, քսանական թուականներու «գաղթական»64

2. Գրախօսութիւն եւ քննադատութիւն

Դաւիթ Մոսինեան	ԹՈՂԱՐԿԵԼՈՎ ԱՆՅԵԱԼԸ (Վարագդատ Տէրոյեանի Գիտական եւ հրապարակախոսական աշխատութիւններ գրքի առթիւ)94
Կարէն Ճալլաթեան	ՅԵՏ-ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱՅԼԱԽՈՂՈՒԹԻՒՆ (Վաչէ Սարգսեանի Ակեղղամա. անկրկնելի պատմութիւն վէպին առթիւ).....114
Մարկ Նշանեան	ՌՈՂԱՆ ՊԱՐԹ ԵՒ ԱՅԼՔ: Արդի քննադատութեան հոսանքները126

3. Թարգմանական ուղիւն

Արթուր Տանթոյ	ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՎԵՐՋԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ: Փիլիսոփայական պաշտպանութիւն մը (Թարգմ.՝ Հրայր Էօլմեսեքեան).....166
Եդուարդ Սայիտ	ԱՐԵՒԵԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ: Ներածութիւն I, II (Թարգմ.՝ Րաֆֆի Աճէմեան)202
Էդուարդ Սայիտ	ԱՐԵՒԵԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ: Ներածութիւն I, II (Թարգմ.՝ Շուշան Աւագեան, հանդերձ աշակերտաց)216

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ, քսանական թուականներու «գաղթական»

Ժանին Ալթունեան

[Ժանին Ալթունեանի ներկայ աշխատասիրութիւնը լուսաբանութեան կը կարօտի: Նախ՝ Նիւթին մասին, յետոյ՝ հեղինակին մասին: Ընթերցողը գիտնէ հաւանաբար որ Նիկողոս Սարաֆեանի (1902-1972) բանաստեղծական գործերը հաւաքուած են հատորով՝ Չափածոյ երկեր (Գեորգ Մելիտինեցի գրական մրցանակ, Այթիլիաս, 1982), Յարութիւն Քիւրքճեանի խմբագրութեամբ, եւ խմբագիրի գրիչէն՝ հանգամանալից վերջաբանով մը: Սարաֆեան գրած է նաեւ վէպեր, որոնցմէ իր կենդանութեանը միայն Իշխանուհին լոյս տեսած է հատորով (1934), իսկ միւսները մնացած են պարբերաբարբերու եւ հանդէսներու էջերուն մէջ: Բայց տուած է բանաստեղծական արձակի եւ յօդուածներու պատկառելի ըսուելու չափ կանոնաւոր արտադրութիւն մը, որմէ տրամադրելի է, եթէ ոչ ամբողջութիւնը, գոնէ ճաշակ մը, երեք բացառիկ հատորներու մէջ հաւաքուած: Մէկը ՎԷՆՍԷՆԻ անտառը վերնագիրով լոյս տեսած է, Գրիգոր Պըլտեանի խմբագրութեամբ (մատենաշար Արդ, թիւ 1, Փարիզ, 1988), որ 1947ին Նոյնանուն գրուածքէն զատ կը պարունակէ բազմաթիւ «Արձակ այլ էջեր», առաւել «Մշուշին մէջ» կտորը, որուն վրայ Սարաֆեան կ'աշխատէր կենսիկ վերջին տարիներուն, ամբողջացնելու համար «ՎԷՆՍԷՆԻ անտառը»ով սկսած ինքնակենսագրական ձեռնարկը, ձեռով մըն ալ՝ իր կտակը յանձնելու համար ապագային: Երկրորդը՝ Տեսարաններ, մարդիկ եւ ես լոյս տեսած է Երեւան, 1994ին (մատենաշար Երկ): Իսկ երրորդը կը կոչուի Լոյսի ցաւեր (Մաշթոց մատենաշար, Այթիլիաս, 2000), ու Նոյնպէս բանաստեղծական արձակի նմոշներ կը պարունակէ, յիսունական թուականներուն գրուած:

Հատորի մէջ մտնելէ առաջ, «ՎԷՆՍԷՆԻ անտառը» լոյս տեսած էր Անդրանիկ Ծառուկեանի Նայիրի գրական ամսաթերթին մէջ (Հալէպ, 1947, թիւ 9-12, եւ 1948, թիւ 1): ԿԱՄԻ մէջ ամբողջութեամբ վերատպուեցաւ թիւ 2 եւ 3-4 համարներուն մէջ (1984 եւ 1986): Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը

(որ մեկնակետը կը հանդիսանայ ժանին Ալթունեանի աշխատանքին) լոյս տեսաւ 1993ին, Nicolas Sarafian, Le Bois de Vincennes, éditions Parenthèses, 1993: Թարգմանիչն էր՝ Անահիտ Տրեգեան: Սկիզբը դրուած էր ներածական գրուածք մը («Սարաֆեան, տարագրութեան գրաւումը») Մարկ Նշանեանի գրիչէն: Կայ նաեւ անգլերէն թարգմանութիւն մը (Wayne State Univ. Press, 2011), Զրիստոֆըր Աթամեանի ձեռքով կատարուած: Իսկ Նիկողոս Սարաֆեանի մասին Ալթունեանի աշխատանքին մէկ տարբերակը լոյս տեսած էր ասկէ առաջ, հետեւեալ հատորին մէջ. Janine Altounian, La Survivance. Traduire le trauma collectif (Վերապրումը: Հաւաքական հոգեխոցը թարգմանել), Dunod, 2000, երկու ծանօթ վերլուծաբաններու կողմէ գրուած յառաջաբանով եւ վերջաբանով: Հոս ներկայացուածը վերաշխատուած ու ամբողջացուած տարբերակ մըն է, հիմնուած 1988ի հայերէն եւ կրկին 1993ի ֆրանսերէն հրատարակութիւններուն վրայ:

Ժանին Ալթունեանի առաջին գիրքը, Ouvrez-moi seulement les chemins d'Arménie, Un génocide aux déserts de l'inconscient (Belles-Lettres, Paris, 1990) տրամադրելի է հայերէն թարգմանութեամբ, Բաց միայն իմ դիմաց ճամբաներն Արմենիոյ: Ցեղասպանութիւն մը անգիտակից անապատներուն մէջ վերնագրով, թարգմ.՝ Կարին Զօհրաբեան եւ Գրիգոր Շահինեան, Անթիլիաս, 2001: Վերջաւորութեան հրանցուած է ֆրանսերէն-հայերէն բառարան մը, գործածուած հոգեբանական կամ հոգեվերլուծական բառապաշարը ամփոփ ձեւով հաւաքելու նպատակով: Դժբախտաբար՝ հատորը ոչ մէկ արծագանգ ունեցաւ այն ատեն հայալեզու մամուլին մէջ: Պարզապէս չկային համագրային պայմանները, որպէսզի այդպիսի գիրք մը գրախօսուէր, կարդացուէր ու իմաստաւորուէր: Ֆրանսերէն լեզուով ժանին Ալթունեանի միւս փորձագրական հատորներն են նախ վերը յիշուած La survivance-ը, յետոյ՝ L'intraduisible. Deuil, mémoire, transmission (Անթարգմանելին: Սուգ, յիշողութիւն, փոխանցում), Dunod, 2005, De la cure à l'écriture. L'élaboration d'un héritage traumatique (Հոգեվերլուծական դարմանումէն դէպի գրառում: Հոգեխոցական ժառանգութեան մը մշակումը), PUF, 2012, եւ վերջերս՝ L'Effacement des lieux: Autobiographie d'une analysante, héritière de survivants et traductrice de Freud (Վայրերու ջնջումը: Վերապրողներու ժառանգորդ եւ Ֆրեյտի թարգմանիչ վերլուծ(ու)ողի մը ինքնակենսագրութիւնը), PUF, 2019: (Պէտք է յիշեցնել միայն որ ժաբ Լաբանի ագդեցութեամբ՝ այսօր ֆրանսերէն լեզուով սովորութիւն դարձած է analysant(e) անսովոր բառը գործածել մէկու մը համար որ հոգեվերլուծական «դարմանում»ի աշխատանք մը կը կատարէ, ամբողջ հարցը անշուշտ այն ըլլալով որ «դարմանում»ի եւ «բուժում»ի հետ կապ չունի այդ աշխատանքը: Վերլուծողը կը դառնայ ինքն իր վերլուծողը:) Այս վերջին գիրքին համար պատրաստուած կայքէջին վրայ կը կարդանք հետեւեալը, մեր կողմէ հայերէնի թարգմանուած.

Դիմելով ինքնակենսագրութեան եւ հոգեվերլուծութեան, Ժամին Այթունեան կը վկայէ իր եգալի վերլուծ(ու)ողի փորձառութեան մասին, որ ինքզինք նուիրած է մէկ կողմէ՝ ջնջումի հոգեխոցէն վերապրողները թարգմանելու, միւս կողմէ՝ Ժան Լափլանշի դեկավարութեամբ Ֆրեյտի Ամբողջական գործերը թարգմանելու աշխատանքին: Նպատակ ունենալով թարգմանել մշակոյթի մը եւ այդ մշակոյթը կրող վայրերու ջնջումին հետքերը, որպէսզի արձանագրուի անոնց անհետացումը, հեղինակը այդ թարգմանական աշխատանքին պայմանները կը զարգացնէ երեք տարբեր ուղղութիւններով. - Անհրաժեշտ է որ ջնջումի փորձառութիւն մը թարգմանուի այլոց լեզուին մէջ, որպէսզի արձանագրուի աշխարհի երեսին: - Թարգմանական այդ աշխատանքով է, որ հաւաքական ոճի մը ժառանգորդները կրնան իրենց պատմութիւնը ենթակայացնել եւ փոխանցել: - Թարգմանական այդ աշխատանքը մէկէ աւելի սերունդներ կը պահանջէ, մինչեւ որ «ասպնջական երկրին» լեզուով «թարգմանուածը» արձանագրուի նոյն այդ երկրին մշակոյթին եւ քաղաքական ընդհանուր դաշտին մէջ:

Ի հարկէ՝ սկիզբէն (այսինքն՝ 1984էն) ի վեր Ժամին Այթունեան մաս կազմած է ֆրանսերէն լեզուով Ֆրեյտի Ամբողջական գործերու թարգմանութիւնը պատրաստող խմբակին: Խմբակին գիտական դեկավարութիւնը ստանձնած էր Ժան Լափլանշ (Jean Laplanche, 1924-2012): Այդ ձեռնարկութիւնը այսօր իր աւարտին հասած է, ու 20 հատորով ունիւք Ֆրեյտի գործերուն լման ֆրանսերէն թարգմանութիւնը: Յաւելեալ հատոր մը (ուրեմն 2 1րդը, լոյս տեսած 2019ին) կը հրամցնէ գործածուած բառապաշարին ընդհանուր ցանկը: Ժամին Այթունեան, գերմանագետ, իսրայէլի «կենդանի յիշողութիւն»ն էր, ինքն էր որ տարիներու ընթացքին տարբեր տեքստերու եւ թարգմանութիւններու բառապաշարին միասնութիւնը եւ ներդաշնակութիւնը ապահովելու գործին պատասխանատուն նշանակուած էր: Ընթացքին՝ կարելոր գիրք մըն ալ գրած է Ֆրեյտի թարգմանութեան յարուցած դժուարութիւններուն մասին: Գիրքը կը կոչուի L'Écriture de Freud. Traversée traumatique et traduction (վերնագիր մը գոր անգամ մը եւս՝ դժուարութիւն ունիւք ճշգրտօրէն հայերէն թարգմանելու, ըսենք՝ «Ֆրեյտի գրուածքը: Հոգեխոցէն անցում եւ թարգմանութիւն»), PUF, 2003:

ԿԱՍ

Օ՛նաժ ըլլալով Փարիզ, քսանական թուականներուն Ֆրանսա գաղթած ծնողքէ, որոնք 1915ի ցեղասպանական մոլուցքէն ճողոպրած էին, մայրս՝ շորս տարեկան, հայրս՝ տասնչորս տարեկան, «բախտ» այն եղաւ որ կրցայ որոշ չափով ծնողներու հոգեխոցական անցեալը վերաշխատիլ¹, շնորհիւ հոգեվերլուծութեան եւ գրառութեան գոյգ աշխատանքին, որուն ի դէպ՝ պատրաստած էր զիս Հանրապետութեան Վարժարանը, «արկածեալներուն փոխանորդ մայր»ը²:

Այս օրերուս, երբ «գաղթականական ճգնաժամ»ը ծանրօրէն կը ներգործէ եւրոպական երկիրներու քաղաքական կեանքին վրայ, բոլոր գրութիւններս կը յիշեցնեն որ «գաղթական» կոչուածներուն, այսինքն՝ աշխարհագրական ու մշակութային տարատնկումի դատապարտուած այդ մարդկային էակներուն մօտ, որոնք քաղաքական ու տնտեսական բռնութիւններու ենթարկուած՝ արմատախիլ վերապրողներ են, հոգեխոցի մշակումը ամբողջութեամբ կախեալ է շրջապատող պայմաններէն, ուրեմն «հիւրընկալող երկրին» հասարակական ու մշակութային հաստատութիւններու «բաւարար չափով» ասպնջական վերաբերումէն: Ու «բաւարար չափով» բառերն ալ կը գործածեմ Վինիքոթի «բաւարար չափով հոգատար մօր» հետ համանմանութեամբ, այսինքն՝ այն մօր հետ որ նորածինին կը հրամցնէ անցումային տարածք մը, որպէսզի կարենայ ան ինքզինքը տեսնել ու գոյանալ անոր մէջ³:

¹ [«Հոգեխոց» բառը կը թարգմանէ եւրոպական լեզուներուն մէջ գործածական trauma-ն, ուրեմն «հոգեխոցական» կ'ըսենք traumatique-ին համար: ԿԱՄ]

² Այս մասին տես « L'école de la République, jadis "mère adoptive" pour les sinistrés, l'est-elle encore? » (Հանրապետութեան Վարժարանը, արկածեալներուն «փոխանորդ մայր»ն է տակաւին), Les Temps modernes եռամսեայ հանդէսին մէջ լոյս տեսած, թիւ 56/615-616, Սեպտ.-Հոկտ.-Նոյ. 2001:

³ «Բաւարար չափով հոգատար մայր» բրիտանական մանկաբույժ եւ հոգեվերլուծաբան Տոնալտ Վինիքոթի առաջարկած արտայայտութիւնն է, նշելու համար այն բաւական չափով հոգատարութիւնը, զոր մայր մը սովորաբար կը ցուցաբերէ իր նորածին երեխային հանդէպ:

[Իսկ հայերէն «անցումային տարածք» բառերը կը թարգմանեն ֆրանսերէն *espace transitionnel* արտայայտութիւնը: Վինիքոթն է, որ հոգեվերլուծական եւ մանկավարժական աշխարհին մէջ մտցուցած է «անցումային առարկայ»ի հասկացութիւնը, նշելու համար այն առարկան զոր երեխան ինք կ'ընտրէ, օրինակ քնանալու պահուն, եւ որ կը դիւրացնէ անցումը, մօր հետ ամբողջական կապակցութենէն դէպի արտաքին աշխարհին հետ եւ ուրեմն այլութեան հետ յարաբերութիւնը: Տես Donald Winnicott (1896-1971), Les

Ճիշդ է որ այս նոր գաղթականները (որոնց փորձառութիւնը այն-քան կը նմանի 1915ի վերապրողներու եւ ուրեմն քսանական թուականներու գաղթականներու փորձառութեան) շատ աւելի աննպաստ պայմաններու մէջ կը «հիւրընկալուին» քան թէ մեր մեծ մայրերուն եւ մեծ հայրերուն ճանչցած պայմանները, բայց այսօր պիտի ուզէի ուղղուիլ հայալեզու ընթերցողներու եւ մեծա-րանքի տուրք մը վճարել փարիզահայ գրական շարժումին պատ-կանող մեծ բանաստեղծի մը՝ Նիկողոս Սարաֆեանին, հօրս ժամանակակից⁴, որ գիտցած է Վէնսէնի անտառին «բաւարար շափով» հիւրընկալ շրջապատը օգտագործել, հոն ապահով ապաստան մը ընծայելու համար իր մենութեան, իր յուսահատու-թեան եւ իր անձկութեան, ընկերակցելու համար անոնց, զանոնք վերաշխատելու եւ թարգմանելու համար բացառիկ գործի մը մէջ, որ կը կոչուի Վէնսէնի անտառը, ու այդ ձեւով նաեւ զանոնք դիմա-կալելու եւ կեանքին համը վայելելու, ի հարկէ՝ անհայրենիք կեանք մը, պատրանքէ գերծ, բայց ազատ⁵:

objets transitionnels, *Paris, Payot, 2010*, եւ *La mère suffisamment bonne, Paris, Payot, 2006*: Ասոնք յօդուածներու հաւաքածոներ են: Նոյն վերնագրերով գիրք չկալ անգլերէն լեզուով: Տասներկու հատորով լոյս տեսած են վերջերս ամբողջական գործերը, *The Collected Works of D. W. Winnicott, edited by Lesley Caldwell and Helen Taylor Robinson, Oxford Univ. Press, 2016*: ԿԱՄ]

⁴ Հայրս գիրի ու գիրքի մարդ չէր, ո՛չ մէկ առումով, բայց Ֆրանսա հասնելուն պէս՝ գրած էր իր Տարագրութեան օրագիրը, հայատառ թրքերէնով: Այդ օրագիրը ձեռքս անցաւ 1978ին, իր մահէն ութ տարի ետքը: Զայն ֆրանսերէնով թարգմանել տուի այն ատեն Գր. Պըլտեանի կողմէ ու բոլոր գիրքերուս մէջ զայն պարզաբանեցի ու անկէ մէջբերումներ կատարեցի: Տես անոր նկարագրութիւնը Պըլտեանի յօդուածին մէջ՝ «Traduire un témoignage écrit dans la langue des autres» (Ալլոց լեզուով գրուած վկայութիւն մը թարգմանել), *Mémoires du Génocide arménien. Héritage traumatique et travail analytique, Vahram et Janine Altounian, avec la contribution de K. Beledian, J.F. Chiantaretto, M. Fraire, Y. Gampel, R. Kaës, R. Waintrater, PUF, 2009*, որ ունի թրքերէն տար-բերակ մը. Geri dönüsü yok. Bir babanın güncesinde ve kızının belleğinde ermeni soykırımı, Vahram ve Janine Altounian (Վերադարձը՝ բացառուած: Հայկական ցեղասպանութիւնը հօր մը օրագիրին եւ աղջկան մը լիշողութեան մէջ), *Թարգմանիչ՝ Ռենան Աքման, յառաջաբան՝ Պելլա Հապիպ, հոգեվերլուծաբան, լոյս տեսած Արաս հրատարակչատան մօտ, Իսթանպուլ, 2015*:

⁵ «Վէնսէնի անտառը» սկզբնապէս տպուած է Հալէպ, Անդրանիկ Ծառուկեանի Նայիրի հանդէսին մէջ, 1947: Զայն կը կարգանք բնագիրի լեզուով 1988ին լոյս տեսած նոյնանուն հատորին մէջ (Գր. Պըլտեանի խմբագրութեամբ): Իսկ ֆրանսերէն թարգմանութիւնը՝ Անահիտ Տրէգեանի թարգմանութեամբ, *Le Bois de Vincennes վերնագիրով, Parenthèses հրատարակչատունէն, Ելած*

Վլենսկնի անտառը, արձակ բանաստեղծութեան շեշտով գրուած քնարական խոկում, աքսորի փորձառութիւնը կը պատմէ: Սարաֆեան 1902ին ծնած էր Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքը, 1923ին Ֆրանսա տեղաւորուած էր, այն շրջանին երբ հայ գաղթականներու առաջին ալիքները կը հասնէին այս ափերուն, ու մեռած է Փարիզ 1972ին: Օսմանեան կայսրութեան մէջ ծաւալած հայկական մշակոյթին վերջ տուող Ադէտէն ետք Ֆրանսա ապաստանած գրողներէն թերեւս մեծագոյնը, մինչդեռ միեւնոյն ժամանակ վերապրողները, որոնք ուրիշ ճար չունէին եթէ ոչ Արեւմուտքի մէջ ապաստան որոնելը (շատ լաւ գիտնալով որ Արեւմուտքը իր կրաւորական կեցուածքով՝ պատասխանատուութեան բաժին մը ունէր իրենց ողբերգութեան մէջ) եւ ուրեմն ստիպուած էին ընդունելու իրենց լեզուին ծագման վայրէն վերջնական հեռացումը: Վլենսկնի անտառը լոյս տեսաւ 1947ին Հալէպի մէջ, ու ֆրանսերէն թարգմանութիւն մը հրամցուեցաւ հանրութեան 1993ին միայն, Մարկ Նշանեանի յառաջաբանով, որուն վերնագիրը՝ «*La conquête de l'exil*» (Տարագրութեան գրաւումը) ցոյց կու տար Սարաֆեանին յատուկ՝ սկզբնաւորող նպատակադրումը. «տարագիրի իրավիճակը իւրացնել, սեփականացնել»: 1988ին՝ Գրիգոր Պըլտեան ֆրանսալեզու ընթերցողին կը ներկայացնէր այս հեղինակին գործն ու մտածողութիւնը, զանոնք տեղագրելով իր սերունդի գրողներու համաձիրին մէջ⁶:

Երբ ի սկզբանէ կը յիշեմ այսպէս անունները անոնց՝ որոնք անհրաժեշտ միջնորդի դեր կատարեցին ապամշակութայնացած Հայուհիին համար որ էի ես (եւ տակաւին եմ), ու իրենց միջնորդութեամբ՝ Սարաֆեանի աշխարհին դռները բացին իմ առջեւ, միմիայն շնորհակալութիւնս յայտնելու փափաքը չէ որ կը մղէ զիս: Այդ յիշեցումները ներքնապէս մղուած են սկզբնական

է 1993ին, Մարկ Նշանեանի «*La conquête de l'exil*» (Տարագրութեան ներգրաւումը) խորագրուած յառաջաբանով: Մէջբերումներուն համապատասխանող էջերը պիտի տրուին նախ յղելով 1988ին լոյս տեսած բնագիրին, յետոյ 1993ի ֆրանսերէն հատորին: Կ'ուզեմ շնորհակալութիւն յայտնել Գրիգոր Պըլտեանին, Սարաֆեանի կենսագրական ու մատենագիտական տուեալներուն շուրջ բերած օգնութեան համար:

⁶ Krikor Beledian, « *Phénix ou Robinson sauvé du naufrage* » (Փինիկ, կամ նաւաբեկումէն ճողոպրած Ռոպինսոն), Les Temps Modernes, Սեպտ. 1988ի թիւին մէջ, որուն վերնագիրն էր՝ «*Arménie-diaspora, Mémoire et modernité*» (Հայաստան-Սփիւռք: Յիշողութիւն եւ արդիականութիւն):

հարցադրութեանս առարկայէն: Ի հարկէ՝ Վլենտինի անտառըի ամենէն հրատապ բնանիւթերէն մէկն է Հայերուն մշակութային եւ հոգեկան ժառանգին փոխանցումը դադրեցնող խզումը, 1915էն ետք, եւ կամ ներհոգեկան խզումը հեղինակի մը մօտ որ ինքն իրմէ – զինք կազմող մէկ բաժինէն – աքսորուած էր: Ատկէ՝ որեւէ ընթերցողի համար, ըլլա՛յ Հայ թէ օտար, անհրաժեշտութիւնը դիմելու անոնց որոնք աշխատած են որպէսզի փրկուի եւ փոխանցուի հայկական Սփիւռքի համար յարացուցական այդ հօր ժառանգը, որուն մօտ լքուածութեան զգացողութիւնը եւ ըմբոստութիւնը, բայց եւ արմատական աքսորեալի առաւելութիւնները վայելելու հաճոյքն ու ազատութիւնը, էական արտայայտիչները կ'ըլլան այդ բիրտ խզումին, որ դարձուցած է զինք ինչ որ էր: Խօսքը աւանդութեան հետ խզումին մասին է, բայց նաեւ ինքն իր ներքին շարունակականութեան զգացումին մէջ պատահած խզումին մասին:

Ի վերջոյ անձանօթ մը ես ինծի: (...) Ո՛վ եմ ես որ չեմ ժառանգած երկիւղած հօրս կամ մօրս հաւատքէն կաթիլ մ'իսկ: (էջ 39/59)

Անօգուտ՝ պատգամը գոր կը բերէր հայրս գիշերին խորէն: Անօգուտ նաեւ՝ աղօթքին կախարդական բառերը որ մխիթարած էին սերունդներ: (էջ 56/85)

Ի հարկէ՝ իր ժամանակին համար բաւական սրբապիղծ դիրք որդեգրած է Սարաֆեան, ազգային պատկանելիութիւններու պատրանքը մատնանիշ ընելու եւ մերժելու աստիճան, դէպի «մայր հայրենիք» ի ծոցը վերադառնալու կոչերն ալ նկատելով խաբկանք: Սովետական քարոզչութիւնը 1946-48 տարիներուն խանդավառութեամբ կը դիմաւորուէր, Ֆրանսայէն 7000 Հայեր ներգաղթի մղելով (Հայեր որոնք դառնօրէն յուսախաբ մնացին ու 1957ին, Ֆրանսայի ներքին գործոց նախարարի՝ Քրիստիան Փինոյի Երեւանի այցելութեան առիթէն օգտուեցան դիմելու եւ ստանալու համար «սոցիալիստական դրախտ»ը լքելու իրաւունք, որմէ ետք գրեթէ բոլորը վերադարձան իրենց այդքան կարօտցած մեկնակէտին⁷), մինչդեռ այդ թուականին Սարաֆեան կը գրէր հետեւեալը.

⁷ Ներգաղթի պատմական երեւոյթին մասին, Ֆրանսերէն լեզուով տե՛ս Claire Mouradian, De Staline à Gorbatchev, histoire d'une République soviétique, l'Arménie (Սթալինէն Կորպաչով: Հայաստանի սովետական հանրապետութեան պատմութիւնը), Ramsay, 1990:

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Կը նայիմ մինչ էյֆէլի աշտարակին (...) կը նայիմ ու կ'ըմբռնեմ թէ ինչո՞ւ կը լքեն զայն հայրենակիցներս, վերագառնալու համար երկիր (...) : Ինչ որ յստակ է ինծի այդ պահուն, այն է թէ խորթ ու օտար ուստան մը աւելի բաղձալի է քան հարազատ երկիր մը՝ ուր մարդ ինքզինք կը զգայ աւելի օտար ու նուազ ազատ: (էջ 45/69)

Եւ սակայն, ազգայինէն եւ ենթադրաբար հարազատ բնակավայրէ մը հեռու մնալով հանդերձ, Սարաֆեան կը խուսափէր պատրանալից կարօտներ արթնցնող իտէալականացումներէն, շատ լաւ գիտնալով իր ճաթոտած էութեան եւ իր փշրուած ժառանգին անսրբագրելի իրավիճակը.

Մեռնելու վրայ՝ մեր լեզուն: Մեր արժէքները ուրացուած՝ օտարէն, Սփիւռքէն եւ մեր իսկ հայրենիքէն (...): Սփիւռքին մէկ մասը ձուլուելու վրայ, միւսը՝ երթալ ձուլուելու դատապարտուած՝ իր սեփական երկրին մէջ: (էջ 37/55)

Հաննա Արենտին մօտ կը հանդիպինք լուսաբանող պատկերի մը, անցեալին եւ անհայրենիք ենթակային հասնող այդ փշրուածութիւնը ցոյց տուող, երբ կը յիշէ «յուսահատ խառնաշփոթը այդ թափառականներուն, որոնք Ողիսեւսին կը նմանին բայց ի տարբերութիւն իրենց յայտնի նախատիպին՝ չեն գիտեր թէ ո՞վ են իրենք»⁸: Սարաֆեան ինք՝ դառնութեամբ կը զգայ թէ որքան սեփականազրկուած է այն կեանքէն որ կրնար իրը եղած ըլլալ, եւ գոյութենէ զուրկ այդ կեանքին պատճառած դառնութիւնը իր մօտ ծնունդ կու տայ ինքնատելութեան, անօրինական ըլլալու զգացումին եւ անձկութեան.

Անցած եմ տարիներուն մէջէն ստուերի նման, զրկանքով, նախատուած ցեղի մը ցաւով, սպասելով, ընդվզելով, պրկուելով, երջանկութեան յոյսով եւ կ'երթամ դէպի հող առանց ապրած ըլլալու: (էջ 55/83)

Ինչ ինքնատելութիւն առանձնացումիս մէջ: (էջ 20/29)

Ու միշտ, հեռուն, եռագոյնը կը ծփայ մանկութեան օրերուն պէս դպրոցին դրօշին նման: Ու միշտ կը ծփայ անձկութիւնը: (էջ 16/23)

⁸ Hannah Arendt, « Nous autres réfugiés », in La tradition cachée, Christian Bourgois 10/18, էջ 73: [Իսկ հայերէն լեզուով՝ տե՛ս Հաննա Արենտի, Մե՛նք՝ փախստականներս, խմբագիր՝ Շուշան Աւագեան, ներածութիւն՝ Նաիրա Մկրտչեան, հրատ.՝ Հայաստանի Ամերիկեան համալսարան, Երեւան, 2016, էջ 18: ԿԱՄ]

Կը կասկածէի թէ ունենալով հանդերձ աշխատանքի բոլոր վկայականները, կը մերժուէր ինծի աշխատանքի արտօնութիւնը: Կը կասկածէի թէ ոստիկան մը կրնար բռնել ու բանտ առաջնորդել զիս առանց պատճառի: (...) Ինչ կարծիք մարդոց մասին (...) յետոյ պատերազմներն ու յեղափոխութիւն մը՝ իրենց ձգած դիակներով ու աւերակներով: Յետոյ մեր ազգային պատմութիւնը (...) ինչ ճամբայ կտրած եմ՝ անձկութեան մէջէն: (էջ 32/48)

Մինակ՝ աշխարհին ծայրը, լքուած բոլորէն, կը նմանիմ մահապարտի մը՝ որ կ'անգիտանայ իր մեղքը: Ու քամին, ու ծառերուն խարշափը խաւարին մէջ կը դառնան դաժան՝ կառափնատի մը բարձրացման աղմուկին շափ: (...) Ժամն է որ Սփիւռքի ծնունդը կ'ապրի իր ամբողջ ողբերգութեամբ: (էջ 51-52/78)

Խորապէս քրիստոնեայ, ջարդերու գիշերուան մէջ ստերջ դարձած ժողովուրդի մը վերջին պատգամը ցամքած է իրեն համար, որ սերած էր այդ ժողովուրդէն, մինչդեռ իր կարօտը կը փորձէ զէպքերուն անջնջելի յիշողութիւնը արձանագրել թուղթին վրայ: Նախնիներու խեղդուած խօսքը, հաւատացեալ հօր մը աղօթքը, այժմ մեռեալ տառ են որդիին համար: Բայց այդ պատգամը, որ գիշերուան խորքէն եկած՝ չի հասնիր իրեն, մինչդեռ ինքը կը վերարտադրէ անոր ձգած կսկծալի հետքը իր մէջ, հայրենական խօսք մըն է իրօք, անդամահատուած խօսք այլեւս, քանի որ կոշը չի հասնիր իր նպատակին: La Survivance գիրքիս մէջ, ցոյց տուի որ նոյն տեսակի անդամահատում մը Ալպէս Քամիւի եւ Փիէն Փաշէի նման որդիներու մօտ յառաջացուցած է նոյն գրառումը որպէս ժառանգելու եղանակ ու ընթացակարգ⁹:

Գոյութենական եւ մշակութային առումով իր ծագումէն բաժնուած գրողին մօտ ի հարկէ՝ գրութեան մասնայատուկ պաշտօնն է՝ միջնորդի դեր կատարել, որպէսզի այսուհանդերձ անուղղակիօրէն կարելի դառնայ ընդմիջուած փոխանցում մը, եւ այդ ձեւով ի հեճուկս ամենայնի տեղ մը հաւաքուի, խորհրդանշական առումով արձանագրուի այլեւս տեղագուրկ հայրենիքի մը կորուստը:

⁹ *Տէս Janine Altounian, La Survivance (Վերապրում), Էնթախորագիր՝ Traduire le trauma collectif (Թարգմանել հաւաքական հոգեխոցը), Dunod, 2000: Ալպէս Քամիւի (Albert Camus, 1913-1960) եւ Փիէն Փաշէի (Pierre Pachet, 1937-2016) մասին վերլուծումները կը գտնուին ճրգ գլուխին մէջ («Écrire la rupture réinstauré l'héritage», Խզումը գրելը կը վերահաստատէ ժառանգը):*

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Ո՞վ եմ: Ո՞ր ազգին եւ ո՞ր երկրին զաւակը (...) թէ եւ կը կրեմ անիրաւուած ցեղիս ճակատագիրը: (էջ 39/59)

Քանի որ առանց խնայելու իր թիրախը կը բացայայտէ հայկական ինքնութիւնը եռակի մակարդակի վրայ (օտարութեան մէջ, սփիւռքի աչքին եւ նոյնիսկ «հայրենիք»ի տեսանկիւնէն) խոցող ժխտողական դիտարկութիւնը, Սարաֆեան ցոյց կու տայ նաեւ այդ հերքումին անգիտակից կամ դիտումնաւոր նպատակադրումը, որ է՝ երեւան եկած դատարկութեան սարսափը ժխտել:

Գրելու յիմարութիւնը, յամառութիւնը պայմաններու մէջ՝ ուր ոչ մէկ վարձատրութիւն պէտք է սպասել (...) Բայց գիտակցութիւնը նաեւ մերթ պարապը գոցող այդ իրականութեան յիմարութեան: (էջ 37/55)

Եւ սակայն իր գրուածքին ներկայութիւնը մեր մէջ, որպէս «յամառութեամբ» վերապրող կտակ, որ կը շարունակէ իր ներկայութիւնը զգացնել հաւաքական աղէտի ոչնչացնող յիշողութեան շիջումէն ետք, իր կենդանի յղումները կորսնցուցած լեզուէ մը դէպի ուրիշ՝ անհետացումի վտանգին շենթարկուած արեւմտեան լեզու մը անցնելէ ետք, այդ ներկայութիւնը – որ հնարաւոր է շնորհիւ հաւատարիմ միջնորդներու ձեռքով կատարուած փոխանցումի աշխատանքին – համեստօրէն կը լուսաբանէ «Վէնսէնի անտառը» վերջին տողերուն մէջ պարունակուած երկրիմաստ կանխատեսութեան դրական ու լուսաւոր երեսակը:

Ու էջերս, որ գիտեմ՝ պիտի երթան մոռացութեան վիհն ի վար, բոլոր էջերուն պէս, կը ծածկեն պահ մը այդ վիհը՝ սրբազան լոյսի մը նման, երբ լուսաբացը կը թափանցէ հոգիիս խորերը: (էջ 61/92)

Այսուհետեւ ուրացումները չեն որ ոչնչացումի վիհին առջեւ պատնէշ պիտի բարձրացնեն: Այդ պատնէշը պիտի ըլլայ գրելը, նոր տարածք մը բացող, նոր լոյս մը սփռող հիմնող ճշմարտութեան մը արձանագրութիւնը:

Այս ներածական խօսքերէն ետք, որոնց նպատակն էր Նիկողոս Սարաֆեանի տեղը սահմանել իր ժամանակաշրջանի ծիրէն ներս, պիտի փորձեմ ցոյց տալ որ ժամանակի եւ տարածութեան առումով՝ այդ միջանկեալ դիրքն է, որ վերջացած մշակոյթի մը ժառան-

գորդ վերապրողին մօտ (ինչպէս որ այս գրողը կը ներկայացնէ ինքզինք), հնարաւոր կը դարձնէ խորհրդանշական վայրի մը փթթումը, ուր ապրուածը՝ ո՛չ թէ ուղեկորոյս ժառանգ մը յաւերժացնելու, այլ առնուազն զայն ընկալելու փորձառութիւնն է: Գիտենք որ ազգային պատկանելիութիւններու ծոցին մէջ փոխանցումի հնարաւորութիւն չկայ, քանի որ այդ պատկանելիութիւնները խաբուսիկ են, զիրենք դրող ու պահող իտէալականացումին հետեւանքով. գիտենք նաեւ որ տարագրեալը փորձուած է իր նախնիներու բնաջնջումը հերքելու եւ այդ ճամբով՝ իր իսկ ճակատագիրը ուրանալու, կա՛մ որովհետեւ կը խաբուի իշխող մշակոյթի փայլատակումէն, կա՛մ որովհետեւ – ինչ որ ա՛լ աւելի նենգ իրավիճակ մըն է – կը հաւաքագրուի եւ խաղէն դուրս կը դուրս, իր հայրենիքը գտած ըլլալու պատրանքէն մղուելով: Հետեւաբար ու յարակարծօրէն, այդ ազգային պատկանելիութիւններուն հետ խզելէն ետքն է, որ փոխանցումի տեսակ մը հնարաւոր կը դառնայ – նոյնիսկ եթէ ստիպուած է իր յարակարծական նկարագրին իսկ պատճառով՝ անդադար հարցադրելու իր ժառանգէն ողբերգականօրէն օտարացած ժառանգորդի իր ինքնութիւնը: Այսպէս պիտի ներկայացնեմ ուրեմն Վէնսէնի անտառը, իր գլխաւոր հարցադրումին ընդմէջէն. կարելի՞ է արդեօք այնուամենայնիւ ժառանգել, եւ եթէ կարելի է՝ ինչպէ՞ս:

Առաջին մէջբերումները ցոյց պիտի տան թէ ազգայինը – ընտանութեան իղձը – որպէս ստորոգութիւն՝ անելանելի մըն է: Ընտանի աշխարհը անհետացած ըլլալով, զայն վերստեղծելու որեւէ փորձ, անոր պաշտպանողական կարողութեան հաւատալու որեւէ ցանկութիւն զուտ խաբկանք է, որ ա՛լ աւելի կը քանդէ տուեալ անհատը, քանի որ իրականութիւնը պիտի գայ օր մը ցոյց տալու որ եղածը կախարդանք մըն էր:

Պիտի տեսնենք այդ ձեւով որ ժամանակային-տարածական զոյգ խաչաձեւումով մը – մէկ կողմէ՝ անցեալի հալածական յիշատակներու հեռարձակումը ներկայի պաստառին վրայ որ է՝ Վէնսէնի անտառը, միւս կողմէ՝ անցեալի ջերմագին յիշատակներու ներանձնականացումը, այսօրուան աշխարհի պարունակէն ներս – Սարաֆեանի գրելակերպը սուգի բացառիկ կերպով նուրբ ռազմավարութիւն մը կը կիրարկէ, որպէսզի վերապրիլը կարելի ըլլայ, հնարաւոր չափին լաւ, հոս եւ հիմա, երբ ետեւդ պարապութիւն կը տիրէ այլեւս: Պիտի կարդանք ուրեմն նախ այն էջերը, ուր

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

կամ իր ներսը տիրող քառսին կողմէ ճզմուկելով՝ խարխախեն հեռու գտնուող տարագրեալը գոհը կը դառնայ յուսահատութեան, անձկութեան, կամ ալ անտառին հնամենի ծառերը կ'օգտագործէ որպէս բարերար յենարաններ, անոնց վրայ հեռարձակելու համար եւ ուրեմն իրմէ հեռու պահելու համար հոգեխոցող յիշատակները: Յետոյ, հեղինակին երեւակայութիւնը պիտի տատանի մահուան եւ վերածնունդի միջեւ, եւ պիտի ունենանք այն էջերը ուր, փրկարար անտառին մէջ պատսպարուած, վայրերու եւ պահերու տեղաշարժով, հեղինակը պիտի վերջիշէ իր մանկութեան ինքնագմայլացնող տեսարանները¹⁰:

Վերջապէս պէտք պիտի ըլլայ ընդունիլ որ վերջուշներու միջեւ հաստատուած այդ գոյութիւնը նոր դաշտ մը կը բանայ, դիւրաբեկ եւ սակայն կազդուրիչ ներքին դաշտ մը, ուր փոխանցումի եղանակ մը կրնայ բանիլ, ի հարկէ՝ խօսքը կորսուածի փոխանցումին մասին ըլլալով, որմէ կը մնան միայն յուզիչ հետքերը, անձին մէջ եւ գրականութեան էջերէն ներս:

Ազգայինի խաբկանմները եւ պատկանելիութիւններու անելանելին

Սարաֆեանի հոգեկան աշխարհին մէջ մշտակայ տրոհումը, փոխն ի փոխ՝ խոր մելամաղձոտութեան եւ խաղաղ ցնծութեան միջեւ երթուղարձը, կարծես կու գան սկզբնական բեկումնէ մը, փլուզումէ մը, որոնք կը շարունակեն իրենց ազդեցութիւնը գործել տարագրութեան մէջ: Այնպէս որ կոտորուածքի անդարմանելիութեան մասին գրողին ունեցած խոր գիտութիւնը, առաւել 1915 աղէտէն ետք Արեւմուտք աքսորուած Հայերուն ուղղուած անոր

¹⁰ [Հոս Ֆրանսերէն *narcissisant* բառն է, որ թը թարգմանենք «ինքնագմայլացնող»: Ֆրանսերէն բառը (շատ անսովոր բառ մը անշուշտ) ստեղծուած է Ֆրէժուսեան *Narzissmus* բառէն մեկնելով, ուրեմն «նարկիսականութիւն» կամ «ինքնագմայլանք»: 1914ին լոյս տեսած է Ֆրէժուսի «Ներածութիւն նարկիսականութեան» յօդուածը, ուր առաջին անգամ ըլլալով զատորոշուած են լիպիտոյի (սեռային բնագոյի) երկու երեսներ, առարկային ուղղուածը եւ եսին ուղղուածը, զատորոշում մը որ աւելի պիտի նրբանար 1923ին, երբ Ֆրէժուս իր հոգեկան եռամակարդակ սարքաւորումին տեսութիւնը պիտի զարգացնէր «Եսը եւ ան» աշխատասիրութեամբ: 1914ի հիմնաւոր յօդուածը անշուշտ վիճարկողական բնոյթ ունէր, մասնաւորաբար Եունկին դէմ, որ սեռականութենէ զերծ լիպիտոյի մը վարկածը առաջադրած էր: ԿԱՄ]

պայծառատես հայեացքը, միշտ պատրաստ են ծննդավայրի եւ «վերադարձ»ի գաղափարներուն իտէալական պատկերացումները հերքելու, եւ ենթադրաբար ցանկալի սեփական վայրի մը հաւատքը մերժելու.

Հայրենակիցներս (...) հայրենական հողին խորհուրդն է որ կը քաշէ զանոնք: (...) Բայց (...) ես լքուած անոնցմէ, անտառին խորը, տխուր (...) խորթ ու օտար ոստան մը աւելի բաղձալի է քան հարազատ երկիր մը ուր մարդ ինքզինք կը զգայ աւելի օտար ու նուազ ազատ: (...) Չունիմ խաբիսիս նետելու տեղ մը... խաղաղ նաւահանգիստ մը: (էջ 45-46/ 68-69)¹¹

Այս ախտաճանաչումին սրութիւնը կարելի է մօտեցնել մեր ժամանակակիցներէն մէկուն՝ Խորիկէ Սէմփրունի հայեցակէտին, որուն վերապրումը կը վկայէ պատմական ուրիշ խզումի մը մասին եւ որ նոյնպէս կը յայտարարէ. «յստակ էր այլեւս ինծի համար վերադարձ դէպի հայրենիք մը, որեւէ հայրենիք»¹²: Բնական արմատներէ այս զրկուածութիւնը, որուն հետեւանքով (կը գրէ Գր. Պըլտեան) «ամէն վայր նման է ուրիշ որեւէ վայրի... ամէն իրականութիւն՝ անիրական... ուր մարդ մինակ է նուիրեալ բայց իրականութեան մէջ՝ մերժուած անսահման տարածքի մը մէջտեղը, եւ ստիպուած է ինքն իրեն համար ստեղծելու օտար աշխարհ մը, որպէս միակ վայրը ուր ապրիլը ըլլար հնարաւոր»¹³, այդ անզօր լքուածութիւնը կարծես կը կրկնէ աւելի վաղ խզում մը, որ պատահած է համարկուած եսի մը կազմութենէն առաջ, այնպէս՝ ինչպէս թէ ենթական ստիպողութենէ մղուած՝ տարագրուած ըլլար վայրէ մը զոր երբեք որպէս իրենը չէր զգացած, ի սկզբանէ վտարուած ըլլալով անհիւրընկալ արգանդէ մը, այնպէս՝ ինչպէս թէ աշխարհագրական աքսորը կրկնապատկէր եւ արթնցնէր սպառնալից ու անմշակելի բաժանման վիճակին պատճառած առաջին հոգեխոցը:

¹¹ Ընդգծումը՝ ինձմէ: Ժ.Ա.

¹² Jorge Semprun, L'Écriture ou la vie (Գրելը կամ ապրիլը), Gallimard 1994, էջ 125. [Խորիկէ Սէմփրուն (1923-2011) սպանացի գրող մըն էր, որ իր կեանքին մեծ մասը Ֆրանսա ապրած է ու ֆրանսերէն գրած է: Ֆրանքոյի բռնատիրութեան շրջանին միայն Սպանիա վերադարձած է որպէս ընդերկրեայ համալսարանի գործիչ, մինչեւ 1962: Ծանօթ է ի միջի այլոց Քոսթա-Կալփրասին հետ աշխատակցութեամբ դարձուած ֆիլմերուն համար: ԿԱՄ]

¹³ Krikor Beledian, « Phénix ou Robinson sauvé du naufrage », նշեալ հատոր:

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Երբ կը հասնիմ հոն ուր հսկայ քաղաքը կը տարածուի առջիս, վարը, կ'ըմբռնեմ թէ շունիմ խարիսխ նետելու տեղ մը (...) ան շքեղ է վամբիրի մը նման որ մոռցնել տուաւ ինծի ծնողք ու հայրենիք: Ու ան վերածեց մոռացումը ցաւի մը: (...) Չունիմ խարիսխ նետելու տեղ մը: Ճակատագիրը հայրենիքէն դուրս ծնածի մը: ... Կիսուած է հոգիս այս քաղաքին դէմ որուն կը պարտիմ ամբողջ գիտակցութիւնս: (էջ 44-45/67)

Կը սիրէի երբեմն զանգուածը: (...) Բայց քիչ-քիչ (...) այդ բազմութիւնը նետեց զիս առանձնութեան մէջ: Ճանչցայ տարբերութիւնս մարդոց ու իմ միջեւ: Ու մինակ էի տարբերութեանս մէջ: (...) Գիշեր մը (...) ես զիս զգացի պարապին վրայ: Օտարութիւն: Բայց եւ աւելի դաժան ցաւ մը: Երկրագունդը մինակ ու մոլար էր անշրպետին մէջ: Մինակ ու մոլար էին հոգիները: Ու նոյն ատեն բացակայ էր անհատը: (...) Մինակ ու մոլար, կը հարցնէի ինծի թէ ի՞նչ էր պատրաստուելիքը: (...) Լոյսերը (...) անցորդներուն կու տային մեռելային դիմակ մը, իբրեւ թէ բոլորն ալ մեռելներ ըլլային: (...) Տեսած էի քաղաքակրթութիւնը, պատանութեան երազս... տեսած ու մոլորած...: (17/25)

Պէտք է հոս նշմարել որ ինքն իրմէ բացակայ անհատը կը հեռաձգէ ինքզինքը աշխարհի երեսին, աշխարհի մը որ փոխանակ ըլլալու պարունակ կամ ուղենիշ՝ իր կարգին թափառիկ վիճակի մէջ է: Երբ գոյութեանական բացայայտ ուղենիշները փրկուամի ենթարկուած են, անկէ ճողոպորածի աչքին՝ օտար դրսութեան եւ ընտանի ներսիդիին միջեւ կազմակերպիչ երկուութիւնը կը ցնդի, եւ արմատախիլ վիճակը կը դառնայ բնակութիւն: Նոյնը կ'ըսէ Սէմիրուն.

Օտարութեան մէջ ապրած բոլոր այդ տարիներուն՝ երբեք չէի ունեցած տարագրուած, օտարուած ըլլալու այդքան սրտաճմլիկ զգայութիւն մը, որքան՝ այդ պահուն, երբ վերադարձայ սկզբնական դաշտանկարին...: Ո՛չ միայն բացայայտ էր, որ իմ տեղս չէի, այլեւ ո՛չ մէկ տեղ էի այդ պահուն: Կամ որեւէ տեղ, ինչ որ նոյն բանն է: Այստե՛ստեւ արմատներս միշտ պիտի ըլլային ո՛չ մէկ տեղ, կամ որեւէ տեղ. ամէն պարագային՝ արմատախիլ:¹⁴

Իսկ Սարաֆեանի ընթերցողը, նոյնիսկ եթէ սորված է իրմէ կասկածին բարիքները, որ կարօտախտէ տառապողը կը փրկէ իտէպլա-

¹⁴ Jorge Semprun, L'Écriture ou la vie, նշեալ հատոր, էջ 161:

կանացնող պատկերացումներէն եւ ամենազօրութեան զգացումէն, կը մնայ սակայն առանց կողմնորոշումի ի դէմ օտար/ընտանի ստորագութիւններուն միջեւ զատորոշումի բացակայութեան, երբ խօսքը կը վերաբերի սովորական ներհակութեան օտար եւ մայրենի լեզուներուն միջեւ.

Կը տեսնէ նոյն ատեն հին պատկեր մը, որուն վրայէն, երբ տղայ էր, օտար, պզտիկ քաղաքի մը մէջ, կը սորվէր օտար լեզուն իր մտքի հայրենիքին: (էջ 15-22)

Ահա՛ մեղքը անոր որ ծնած է Սփիւռքի մէջ (...): Ինչ եմ որ ծնայ քանի մը լեզուներու մէջ եւ որոնցմէ ոչ մէկը կրցայ հարազատ նկատել եւ ոչ ալ մայրենի լեզու՝ որուն վերադարձայ օտար դպրոցի մը մէջ օտարանալէ յետոյ: (էջ 40-60)¹⁵

Ի հարկէ՝ գրողին որոնած հաշտութիւնը (ինչպէս կը բացատրէ Պըլտեան) հակամարտութեան մը հետեւող հաշտութիւնը չէ այնքան, որքան՝ իր կոտորակուած էութեան տարբեր մասերուն շրջանառութեան մէջ դրուելը: Այնպէս որ վերապրողին մօտ՝ գրելու արարքին փրկարար գրաւականը չի վերաբերիր ջլախտական հակամարտութեան մը, եղիպեան առարկայի մը (ծննդավայրի) անսրբագրելի կորուստին. անոր խորքին կայ ընդհակառակը հոգեգարական կորիզ մը¹⁶, ինքնակորուստ մը, դատարկ, քառասյին աշխարհի մը մէջ, ուր որեւէ ներդրում անկարելի է.

Անկարելին (...) կը նետէ զիս քառսի մը մէջ, կ'ընէ զիս դիակիս մէջէն քալողը: (...) Յագեցում մը՝ քանդուած, աւերուած, ծուխին մէջ ձուլուած, ազօտած աշխարհէն, անձիս ցրուածութենէն ու մթագնումէն: Մոլեգնութիւն մըն է միսիթարութիւնս, ծփանքը արմատախիլ հոգիիս: (էջ 24/37)

Այդպիսի հոգեկան հողատարածքի երկայնքին՝ ազդանշաններ տեղաւորելու պարտաւորութիւնը գրելու արարքին կ'ընձեռէ մասնալա-

¹⁵ Սարաֆեան Վառնայի մէջ նախ հայկական նախակրթարան մը յաճախած է, յետոյ՝ կաթողիկէ վարդապետներու ֆրանսական դպրոց մը, ուր որպէս Հայ՝ կը զգար ինքզինքը օտար: 1919ին է միայն որ հայերէն լեզուով ուսում առած է վերստին, Պոլսոյ Կեդրոնական վարժարանի պատերէն ներս:

¹⁶ [«Ջլախտ» կը թարգմանէ ֆրանսերէն névrose բառը: Իսկ «հոգեգարութիւն»՝ ֆրանսերէն psychose: Ուրեմն «ջլախտական»՝ névrotique, «հոգեգարական»՝ psychotique: ԿԱՄ]

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

տուկ արձանագրութեան մը պաշտօնը: Խորհրդանշական տարածքի մը արձանագրութեան հետ գործ ունինք, տարածքի մը որ չունի որեւէ իրականութիւն որպէս նեցուկ: Կը փաստէ որ գրելը այդ իսկ է, բացակայութեան մը մատնանշումը, հետեւաբար՝ անոր իւրացումը ճառաբանութեան միջոցաւ, այդ բացակայութեան եւ անոր վիհին վերաշրջանառութիւնը այսօրուան կեանքի սահմաններէն ներս: Ներգրաւել տարագրութիւնը, ուրեմն, շնորհիւ տարագրութեան (փաստօրէն հիւրընկալութեան վայրը դարձած) հողին վրայ փորձուած նոր ինքնացումներու շարանին, այս է ահաւասիկ. բառերով ըսել, ներկայ միջավայրին մէջ ներմուծել սկզբնական գետնին կորուստը, որպէսզի շատիպունք անվերջ զայն մենք մեր մէջ կրելու.

Զմեռը, ձիւնին տակ՝ (...) հրեշտակներ են ծառերը: Անոնք կը խօսին կորսուած երկինքէ մը: Պատանքով մեռելներ են անոնք գիշերը (...) ու այդ ձիւնը (...) վերջալոյսին տակ, սառած ջուրերուն անուշապուրին քով, կ'արտացոլայ տղայութեանս կաղանդներուն լոյսով: (էջ 14/21)

Այս արտագրութեան արդիւնքը այն է, որ կորուստը կը փոխէ իր նշանը, կը դառնայ խորհրդանշական իւրացում. սիրուած ու կորսուած առարկաներու վերյիշումը եւ հեռանկարային տեղադրումը կը ստանան այսուհետեւ յղումի արժէք: Ահաւասիկ ինչ կը գրէ Մարկ Նշանեան այդ մասին, Անահիտ Տրէգեանի Ֆրանսերէն թարգմանութեան սկիզբը դրուած իր նախաբանին մէջ. «Կրկնակի պարտականութիւն ուրեմն. հասկնալ պատահած աղէտը բայց եւ զայն պեղելով՝ դիմագրաւել եւ ներգրաւել ան-ինքնութեան անկարելի տարածքը: Այդ սերունդին պատկանող գրողները, հաւաքականութեան կոտորակումին դէմ յանդիման դրուած, այդ կրկնակի պարտականութիւնը պէտք է գլուխ հանէին լեզուին մէջ, իրենց լեզուին մէջ, այսինքն միակ հաւաքական տարածքին մէջ՝ որ տրուած ըլլար իրենց»¹⁷: Եւ քիչ մը անդին՝ «հայրենիքը միշտ բացակայ է, կը գտնուի միշտ շեղեալ անցեալի մը յիշատակին մէջ»:

Իսկ ահաւասիկ ինչ կ'ըսէ նոյն ինքն Սարաֆեան, գրողի իր առաքելութեան մասին.

Երբ պիտի տեսնեմ իմացական քաղաքի մը կերտումը հայրենի հո-

¹⁷ Le Bois de Vincennes, էջ 11:

ղերուն վրայ (...) Անտուն ու մինակ եմ եւ կ'ուզեմ տուն մը եւ հայ-
րենիք մը ձգտումիս հաւասար... Երբ (...) պիտի լծուիմ զայն կեր-
տելու աշխատանքին: (...) Երբ պիտի գտնեմ ճշմարիտ բառերը
երգելու համար դարերէ ի վեր իր խորհուրդին զոհ՝ տառապած ազ-
գիս իմաստնացումը: Մինակ եմ ու հալածուած կեանքէն որ կը հեզ-
նէ, կը վերածէ զիս ոչինչի: (...) Կը մեծնայ քիչ քիչ այդ ոչինչը (...)
սերունդներէն ինծի եկող ու իմ մէջս վերջանալու տագնապէն բռն-
կած (...): Կը խօսի զիս գնացքներէն դուրս նետել ուզող ստուերը,
կը համոզէ, ներկայացնելով ինծի մահը իբրեւ միակ փրկութիւնը
(...): Պէտք է մնալ, ընդհակառակը եւ նորոգել խորտակուած կա-
մուրջները, վերահաստատել հաղորդակցութեան ճամբաները,
իմացականութեան իշխանութիւնը: (54/81)

Տարագիրին շարժումն է որ կը կարդանք հոս, երբ կը շրջանցէ ան ցնո-
րային վերադարձի մը փորձիչ կրկնեցեացիք, կը գերազանցէ զայն,
հասկնալով որ այլուրը հոս իսկ է, խորտակուած կամուրջներու նորո-
գումին մէջ, հաղորդակցութեան ճամբաներու վերահաստատումին մէջ:

Փարիզեան անտառը կը կրէ կորսուած երկրին սուգը

Մէջբերելէ առաջ, բաշխուած այս եւ այն կողմ, հատուածները որոնք
կ'ամ ոճրապարտ անցեալի մը առաջը կ'առնեն, կ'ամ հեղինակը կը
հաշտեցնեն իր մանկութենէն եկած բոլոր գեղեցկութիւններուն
հետ, անտառին այդ կրկնակի եւ հակադարձ գործառույթը ցոյց պի-
տի տամ երկու օրինակով, մէկը միւսին հակադիր.

Անտառը (...) կը դառնայ ոճիրներու վայր մը: Կը քալեմ երբեմն կար-
միր ծովու մը խորէն (...): Ընկղմած աշխարհ մը: Ու իր արիւնէն դուրս
եկող իր կարմիր ուրուականը, այլանդակօրէն փոխուած նոյն էակնե-
րով: Արեւը կը շողայ կարմիր: Շուքերը կարմիր: (...) Յաւը աշնան խա-
թարուած գեղեցկութեան: Կ'անցնի երբեմն կտրուած կեղեկաթափ
ժառերով բեռնաւոր կառք մը, կը հեռանայ յամբընթաց անոր պէս որ,
կռիւի օր մը, մերկ ու թաց, ու աչքերը բաց դիակներով լեցուն՝ կը
բարձրանար Ռօսթոֆի կայարանէն վեր: (էջ 13-14/20)¹⁸

¹⁸ 1917ի յեղափոխութեան ընթացքին հեղինակին կողմէ Ղրիմի մէջ սպրուած դրուագ մը, երբ իր եղբօր մօտ կը գտնուէր այցելութեան, կը զուգահրօյի գրա-
կան յիշատակի մը հետ. խօսքը Դանիէլ Վարուժանի հոշակաւոր «Դիակի
սայլը» բանաստեղծութեան մասին է, լոյս տեսած Յեղին սիրար հատորին մէջ:

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Կը սահիմ անսահման ու հեշտալիր տարածութեան մը մէջէն, քակելով մէկ առ մէկ ցաւիս (...) կապանքները (...): Ինչ պահ երբ տակաւին չեմ ճանչնար ես զիս, չեմ առած ինքնութիւնս եւ չեմ գիտեր ուր ըլլալս: Ամէն ինչ յստակ է արտակարգօրէն (...) տերեւներուն սարսուռը, (...) աւելի մը աղմուկը՝ որ կը յիշեցնէ (...) աւելը մօրս՝ որուն ձայնով կ'արթննայի դպրոց երթալու համար: Մայրս, աւելով պարտէզը, կը մօտենար պատուհանիս, կը մաքրէր նաեւ հոգիս ամբարան ամէն լուսաբացի: Ու ինծի կը թուի թէ այս բոլորը իմ մէջս են: Զուլուած են ներքին ու արտաքին աշխարհները: Ոչ մէկ սահման: Ու ես ամէն կողմ եմ, (...) տարտամ վերջիշունովը ապրած երկիրներու եւ քաղաքներու (...): Զարմանալի է տիրացումը այս բոլորին՝ երբ հեռու եմ անոնցմէ եւ որոնց պէտքը չեմ զգար: (էջ 59/89-90)

Մէկ կողմէ՝ անտառին ընծայած շրջանակը կը թոյլատրէ որ հեղինակը վերստին մորթին վրայ զգայ իրեն հասած բռնութիւնները, գանոնք պատկերի վերածելով, եւ միւս կողմէ, շնորհիւ անտառին արթնցուցած լսողական վերջիշուններուն, մարդուն մէջ երեխան կը գտնէ վերստին ներքին բարի առարկայի մը հետ հպումը, կարող է կորսնցուցածին սուզը կատարելու եւ զինք այս կազմին ու վիճակին բերող գանձին համար ուրախանալու:

Փարիզեան անտառ մը կը պարունակէ հոգեխոցող յիշատակները

Սարաֆեանի պայծառամտութիւնը չի խնայեր – ինչպէս ըսինք սկիզբը – իր (թերեւս նուազ գիտակից) հայրենակիցները, որոնք իր ընթերցողներն էին: Զինքը կարդացողին զգացած կսկիծը կը մատնէ ի հարկէ որեւէ սփիւռքեան Հայու համար՝ ճնշիչ ընտանութիւն մը տառապանքով տոգորուած հոգեկան ներաշխարհի մը հետ, ու այդ տառապանքը իր գրչին տակ պիտի յայտնուի երեք գլխաւոր բնանիւթերու շուրջ զարգանալով. իր մանկութեան ժամանակին եւ երկրին կորուստը, իր ժողովուրդին մարտիրոսութիւնը, իր էութեան եւ իր կեանքի իմաստին արմատախիւ երեւոյթը:

Եւ ահա, կ'ատեմ ես զիս այս գիտութեանս համար...: (էջ 52/78)

(...) Վստահութիւնը: Ահա մեր ժողովուրդին վիզէն կախուելիք մեղք մը: (էջ 32/48)

Կը լսեմ տակաւին աւելին ձայնը երբ (...) անգործութեան նպաստի հսկիչը աւելի կու տար ինծի թափած շոր տերեւներուն ոսկին: Կը

լսուին հովին մէջ վիները պատրանքներ ալող հպարտութեան ցա-
ւին: (էջ 13/20)

Տարիներ առաջ հոսկէ կ'անցնէի գործիս երթալու համար, ու աչ-
քերս լեցուած են յաճախ անտառէն դուրս գալու պահուս (...)
ան-
մեղ մահապարտի մը նման (...): Վերադարձիս, կը կտրէի այդ
խաւար աշխարհը վախով: (էջ 16/24)

Սարաֆեան հոս շատ բացայայտ կերպով կ'ըսէ որ համարկող եւ
համախմբող ներքին ուժերու բացակայութիւնն է, որ զինք կը
դարձնէ աշխարհը տեւապէս ներգրաւելու անկարող, մինչդեռ
ապրելու ախորժակը չէ որ կը պակսի իր մէջ.

Քառս մը՝ ուր չեն պակսիր ներդաշնակութեան տարրերը (...), այն
բոլորը որ պիտի դառնային ներդաշնակ համանուագ մը, զիրենք
համախմբող ուժի մը տակ: (էջ 40/60)

Ինչո՞ւ կը տխրիմ ամէն ուրախութեան առջեւ: (էջ 38/57)

Կ'երթամ (...) ամլութեան մը վախովը: (...) Կը սիրեմ կեանքը ու չեմ
գիտեր կապուիլ անոր: (էջ 19/28)

Ահաւասիկ ուրեմն ոճիրները, որոնք պիտի տողանցեն Սարա-
ֆեանի բանաստեղծական տեսախցիկին դիմաց, անտառի բեմա-
յարդարումին մէջ: Ոգեկոշումը ինքնին այնքան պերճախօս է, որ
պէտք չկայ պարզաբանումի.

Ջարդուող եւ աքտորուող ժողովուրդ մըն են երբեմն ծառերը, երբ
ամրան կայծակները կը շողան անոնց վրայ: Կը լսուին տղոց ու կի-
ներու ճիչեր: Կան դահիճի, գողի, կաղի ու կուզի կերպարանքով ծա-
ռեր: (...) Կան սէրով տառապող ծառեր: Ու երկու սրունքներուն
միջեւ երկինքը սեղմող ծառեր: (էջ 15/22)

Կը սիրէի, էր երբեմն այս անձրեւը: Հիմա (...) կը տեսնեմ ճակատա-
մարտ մը, մեր տեսողութենէն ու զգայնութենէն անդին: Դաւեր, վէ-
ճեր ու տաւմներ, սէրեր ու սպաննութիւններ աներեւոյթ էակներու:
(էջ 25/38)

Կը սուրան ծառերուն շուքերը հալածուած ոգիներու պէս, իրարու
զարնուելով, իյնալով ու ելլելով: (էջ 38/57)

Բայց աւելի մեծ է խռովքը երբ անտառը խաղաղ է մութին մէջ ու
ունի անհամար սփինքսներէ եկող լռութիւն մը: (...) Կը յիշեմ գո-

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

դերն ու մարդասպանները, որ կը կողոպտեն անտառէն անցնողը եւ մերկացած դիակներ կը ձգեն երբեմն: (41/62)

Կէս գիշերէ վերջ՝ կը լսեմ յօշոտուող թռչունի մը ճիչը: Ու աղերսական այդ կանչը կը խրի սրտիս դաշոյնի մը պէս: (...) Կը մօտենամ պատուհանին, տռամին՝ որ կը յիշեցնէ միշտ ինծի ուրիշ ողբերգութիւն մը, զանգուածային ոճիր մը (...): Աշխարհը յոգնած է մեր ժողովուրդին ողբը լսելէն: Մենք իսկ յոգնած: (էջ 50-51/76)

Անձրեւը կը նմանի արածող հօտի մը: Բայց ո՞ր գտնել երազը, քաղցրութիւնը զորս կու տային անձրեւին կաթիլները մանկութեան օրերու... Ներկայ է միշտ մէջս ճնշող իրականութիւնը: (...) Կը յիշեմ անտէր, մոլար, անօթի ու թրջուած շուներու վոհմակ մը զոր տեսայ Փարիզի անկման օրերուն, այս անտառին մէջ, յուսախաբ մարդկութեանէն (...): Տեսայ (...) անոնց մտածկոտ, անօթի, թշուառ թափառումը, քանի մը օր վերջ նաեւ անոնց ոմանց դիակները: (էջ 26/39)

Ամրան արեւոտ օր մը, տեսնելու համար տարբերութիւնը կանաչին ու հրացիրներէն ժայթքող կարմիրին: Ու կռիւէն վերջ, անտառին մէջ ինկած դիակներուն արիւնը խոտերուն վրայ (...): Բոլոր ժողովուրդներու առասպելները կը փայլէին այդ մեղքով, արիւնով (...): Հայրենասիրութեան ըմբռնումը շունէի երբ պատիկ էի: Չունէի նաեւ երկրէ երկիր սահմաններու գոյութեան գաղափարը: Ու պատմութեան գիրքը կը մնար դասագրքերուս ամենէն վերացականը, անհասկնալին: Ու կ'այպանեմ ատոնք բոլորը, հիմա որ կ'ըմբռնեմ ոճիրներու վրայ դրուած անոնց հիմը: (...) Կ'ուզէի տեսնել քաղաքակրթութեան սնանկութիւնը, ինքնաքայքայումը: Պիտի հաւաքէի այն ատեն մեր մեռելները անտառին բոլոր կողմերէն, (...) պիտի առաջնորդէի զանոնք դէպի աւերակները երբեմն գոռոզ ոստաններուն: (...) Եւ աշխարհի բոլոր սնափառ աշխարհակալներուն զանկերուն խարոյկին, եւ ժողովուրդներու մոխիրի ծովուն առջեւ՝ մենք պիտի երգէինք երգը ունայնութիւններուն ու մահը աւերիչ տգիտութեան...: (էջ 48-49/73)

Փարիզեան անտառը կը պատսպարէ մանկութեան ինքնագմայացնող յիշատակները

Վէնսէնի անտառը երբ կը կարդանք, մեր հաճոյքը չի գար միայն կեանքի ոգեկոշումէն, յորդառատ եւ գորովալից երեւակայութեամբ օժտուած բանաստեղծէ մը եկող: Կու գայ նաեւ ու մանաւանդ այդ գրառումին կատարած ինքնացնող աշխատանքէն, որուն ընդմէջէն բանաստեղծութիւնը կը փոխակերպէ հում նիւթը՝ փարիզեան

անտառը ու կը վերածէ զայն կայունացնող կտաւի մը, որուն վրայ կը հեռաձգուին հեղինակը հալածող ցնորքները, աւելի քան ներկայ յիշատակները, անձկութիւնները, եւ բոլորը այնպիսի ձեւով, որ այդ պատատը անոր էութեան ցրիւ ու կսկծալի կոտորակները կը կապէ իրարու: Անտառին շուքը կը պարունակէ զանոնք ու կը վերահաստատէ շնորհիւ բառերուն ընձեռած հաճոյքին, եւ այսպէս է որ հեղինակին բայց նաեւ ընթերցողին հոգեկան կեանքին մէջ կը ստեղծուի հիւրընկալ, պատասպարող, մտահաճոյքը նպաստաւորող տարածք մը:

Բայց ինչ է իմ ուզածս, ո՛չ ուրիշ բան եթէ ոչ հաշտեցնել կեանքին գեղեցկութիւնը իր անհեթեթութեան հետ, (...) փրկել զիս մոռացումէն արուեստին շնորհիւ (...): Գրկել անձս՝ երբ ան կը քայքայուի (...): Կը կառչի մ'ներթ վերացական (...) մերթ իրականութեան...: Քառս մը: Ո՞վ ստեղծեց զայն, նոյնքան քառսալի որքան ես: (էջ 39-40/60)

Խնդիրը ուրեմն, Սարաֆեանի համար, կորուստը եւ հոգեկան փլուզումը շրջապատել է, որպէսզի կարենայ մնալ կենդանի, եւ կատարել սուգի աշխատանքը, ճիշդ է՝ խախուտ հիմերու վրայ, բայց հնարաւոր դարձող շնորհիւ անտառին բանաստեղծական շրջափոխութեան: Անտառը կը վերածուի որջի մը, որ իր մէջ կը պատասպարէ տրոհող խոցը, կը վերածուի երազներուն եւ տրոհուին յիշատակներուն համար՝ գանձարանի մը, միջնորդի դեր կատարող ու հեռաւորութիւն ապահովող՝ հիւրընկալ վայրի մը, որ կը յաջողի չէզոքացնել հալածական հեռաձգումները եւ յուշերու բռնութիւնը, կը դառնայ հետեւաբար այստեղի եւ այսօրուան կենդանի իրականութեան ստուգանիշը, ուր վերյիշումը նոր ու ապահով գետին մը կը տրամադրէ, փարիզեան բնակչութեան եւ փարիզեան բուսականութեան մէջտեղը, որպէսզի կարելի ըլլայ վերակազմել երեւակայութեան մէջ յամեցող վայրերը, Սեւ Ծովու եզերքին անցած սիրելի մանկութեան մը յոյգերը:

Վէնսէնի անտառը – կամ հեռաձգումի/միջնորդութեան վայր մը ըլլալով, որ յիշողութեան մէջ բռնութիւններու խուժումին առաջքը կ'առնէ ու կը պատասպարէ հոգեկան քակուածութենէն, կամ ալ ապահով պարունակ մը, որուն շնորհիւ կարելի է յանձնուիլ կարօտախտին առանց անոր մէջ կորսուելու – կը ջնջէ հեռաւորութիւնը, կախարդական է ան, ճիշդ ինչպէս կախարդական էին հայրական խօսքերը: Երեւակայութեան ձրի հաճոյքներ են այդ սահապատկեմները, որոնց մէջ իրարու կը յաջորդեն պերճանքը եւ

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

սարսափը, ներկայ իրականությունը եւ կորսուած անցեալը: Այստեղը եւ այնտեղը, հիման եւ երէկը միաժամանակ կ'ապրուին: Անտառը կը դառնայ մայրական քաղցրամտութիւն մը, որուն շնորհիւ տրոհումները եւ հակասութիւնները կը նպաստեն գեղագիտական վայելքին ու դիւցազներգական յուզումին: Սարաֆեան իրարու կը հիւսէ իր անցեալը որպէս երեխայ, իր ներկան որպէս տարագիր, նիւթապաշտ արդիականութեան մը այժմէութիւնը, որ մարդս կ'աքսորէ իր ճշմարտութենէն. կը նշանակէ թէ նոյն պահուն եւ նոյն շարժընթացով՝ կը մշակէ եւ իր տարբեր ծագումին հետ յարաբերութիւնը, եւ արմատախիլ ու կործանած միւս մարդկային (եւ կենդանական) էակներուն հետ յարաբերութիւնները: Իրարու կը խառնէ ուղեկորոյս Հայերը եւ ռումբերուն տակ ապրող Ֆրանսացիները: Այդ է հաւաասիկ որ իր արուեստին կորիզը կը հանդիսանայ: Այդ քաղցրամիտ կապակցութիւնը, որ ինչպէս երագի մէջ՝ կը միախառնէ աշխարհի գեղեցկութեան դիմաց իր զմայլանքը եւ իր էութեան անձկութիւնները: Ահա՛ ինչու ինքնութեան հարցը (կը յիշեցնէ Պլլտեան) այդ սերունդի գրողներուն մօտ դրկից է արուեստի հարցին, քանի որ ամէն արուեստագէտ, տարագիրին նման, պէտք ունի թարգմանելու իր մէջ բնակող ժխտականութիւնը խորհրդանշող լեզուի դրականութեամբ:

Վէնսէնի անտառին բանաստեղծականութիւնը այս ձեւով կը հպատակի երագի օրէնքներէն մէկուն, իմա՝ խտացումի եւ ամէնուրեքութեան կանոնին: Այդտեղ կարծես կը տիրէ ի հարկէ՝ տեղագրկող տեղագրումի մը մտասեւեռումը: Տարածութեան եւ ժամանակի ջնջումը կը յարադրէ ու կը մակադրէ ներքին ու արտաքին աշխարհները: Սուգի առարկային ներկայութիւնն ու բացակայութիւնը կայծակնային ձեւով կը միացնեն իրարու անցեալն ու ներկան, կ'ընդունին կորուստը ու կը հերքեն զայն:

Վէնսէնի անտառը կը տարածուի Մարնէն Տօն ու աւելի վար՝ իր մէջ առնելով մեծ մասը Սեւ Ծովին: Ան կը հասնի երբեմն մինչեւ երկինք: Կ'անցնի կարօտներէս ու յուշերէս անդին: Կը սահի անծանօթ ու երագային հայրենիքէ մը վեր: (էջ 13/19)

Վէնսէնի անտառը կը շարունակուի իր սահմաններէն դուրս՝ պատառ պատառ՝ իր անունով քաղաքին մինչեւ ծայրագոյն մասերը (...): Աշնան՝ քարայր ու կտրած ձմերուկ կը հոտի օդը. անցեալէն եկող բան մը: (էջ 23/34)

Կախարդական է Վէնսէնի անտառը: Կը ջնջուի տարածութիւնը:

Մառնի ափին՝ Վառնան: Ժամանակը կը շնչուի (...): (էջ 15/22)

Նման ներշնչումով, ֆրանսացի հոգեվերլուծաբան Ռենէ Քաէսը կը գրէ հետեւեալը. «Հասարակական աղէտներու պարագային, հոգեխոցը իր զոհերը հեռու կը պահէ պատմութենէ մը զոր անոնք անկարող են իւրացնելու»:¹⁹

Շնորհիւ փոխանուանական կապակցութիւններուն, որուն կը մղեն զինք անտառին իր երազանքները, Սարաֆեան ձեւով մը՝ կը վերասեփականացնէ իր մանկութիւնը, զայն կը վերադարձնէ ինքն իրեն եւ մեզի, իր հայեացքին քնքշութեան կողմէ անոր ըն-
ձեռուած բոլոր գրաչութիւններով տոգորուն:

Նոճիներ: Կը յիշեմ մեր գերեզմաննոցները: (...) Վարը՝ (...) հաւնոց մը, հօրենական տան հաւերը յիշեցնող: Ինչո՞ւ հաւնոցներն ու մարագները կը սիրէի երբ պզտիկ էի եւ կը յուզուէի, գիշերը, խաւարին մէջ մնացած անասուններով: (էջ 35/53)

Վէնսէնի անտառին մէջ կան ծննդավայրէս եկած ծառեր ու ճպուռներ: Կը կարծեմ լսել երբեմն խարշափները որ կ'օրօրէին մանկութիւնս ոսկիներու եւ բիւրեղներու հեղեղի մը վրայ: Նաւակէն վերջ, գիւղին ճամբան ուրիշ նաւ մըն էր իր ծղրիթներով ու անհամար մացառներով: (...) Կը պառկիմ երբեմն Վէնսէնի անտառին խորը վեր-
յիշելու համար անցնող դէմքերը ու լսելու՝ մանկութիւնս յուզող արծաթ ու թրթռուն լարերը անհամար միջատներուն: (էջ 43/66)

Վերջին անգամ, անցաւ ձին լճացած ջուրի մը քովէն ու պահ մը փայլակեցան իր աչքերը անոր լոյսէն (...): Կը սիրէի նժոյգը: Մանկութիւնս անցած է ձիերուն հետ: (...) Անոնցմէ մէկը, այդպէս օր մը, խենթեցած՝ կը քաշէր ետեւէն կառքս, չհպատակելով սանձը բռնող պատանի բազուկներուս: Կը յիշեմ գերեզմաննոցին պատը որուն առջեւ կանգ առաւ (...) փոսի մը մէջ՝ ... քաղաքէն դուրս, ծովուն դէմ: Ու անտառին մէջ՝ այս յայտնութիւնը կը խռովէր, կը յուզէր, կը խանդավառէր զիս: (էջ 18-19/28)

Յաճախ կ'արթննամ աշնան անձրեւոտ գիշերներուն: (...) Առաջ՝ տնակս կամ չգգիին վրանը Նոյի տապան մըն էր տղայական ան-

¹⁹ René Kaës, «Ruptures catastrophiques et travail de la mémoire» (Աղիտալի խոսումներ եւ յիշողութեան աշխատանքը), լոյս տեսած Violence d'État et psychanalyse (Պետական բրտութիւն եւ հոգեվերլուծութիւն) հատորին մէջ, Dunod, 1989, էջ 204:

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

փութութեանս անհունին մէջ: Երջանիկ ու գինով էի հազար ու մէկ գիշերներու պալատի մը մէջ՝ պարուհիներով, նարկիլակներով ու շատրուաններով, տխուր ու գինով էի այդ անձրեւով՝ երիտասարդութեանս, Փարիզի պանդոկներէն մէկուն մէջ: Պոտլէռական ու Վէուլէնեան շրջան մը: (էջ 53/81)

Ամէն ինչ անկայուն է հոգեկան այս ծայրագոյն սահմաններուն մէջ ուր գացի կայունութիւն մը փնտռել: Ծով մը: Ծնունդը թերեւս իրական ծովու մը՝ որուն ափին ծնայ գարնան օր մը՝ երբ օդն իսկ խռովքի մէջ էր: Ցուկերն ու զանգերը կը պատասխանէին իրարու: Ալիքներուն արձագանգը կու գար մինչեւ օրօրոցս, մօր մը կանչին պէս: Մանկութիւնս լսեց փոթորիկները, փլշող ու միշտ բարձրացող ալիքները: (...) Ու կը քալեմ տակաւին, ծփուն՝ արմատախիլ տունկի մը պէս (...): Ուր քան ուրախ պիտի ըլլայի հիմա ծննդավայրիս խեղճերով, (...) տեսնելով ու անցնելով, քանի որ ճակատագիրս է քալել...: (էջ 42-43/64)

Երբ կը կենամ կամուրջին վրայ, գիտեմ թէ պէտք չէ կապուիլ բանի մը: Ամէն ինչ կ'անցնի: (...) Կը սահի կամուրջը եւ ես երգելու կարօտը կը զգամ մանկութեան օրերուս պէս, (...) երբ (...) կը դիտէի (...) նաւակին գարնուող, սահող ալիքները: Հին է անցնելու այս սէրը մէջս: (...) Կ'անցնին փայտէ ձիերն ու կարապները ճիւղերուն մէջէն: Կ'անցնին սերունդները: (...) Կը քակուին ու կը հիւսուին հեռաւոր, նուազուն խաղերը նախնական երաժշտութեան մը՝ որ կու գայ կարծէք մանկութեան աշխարհէ մը: (էջ 34-35/52)

Վերյուշներու միջնաշխարհին մէջ կը փոխանցուին անհետացածին հետքերը

Եթէ ճիշդ է որ աղէտէ մը ետք, «յիշողութեան գործն է... ներկայէն մեկնելով՝ անցեալը պատկերին մէջ վերադարձնել», բանաստեղծին երեւակայութեամբ կատարած խաչածեւ վերադարձները դէպի անցեալ (որոնք այս անտառին «հեռապատկեր»ին մէջ կը ներմուծեն այլուրին պատկանող յիշատակները) այդ երթուղարձեւը, ներընկալումներու այդ միաձուլումները, կարելի է ըսել որ կենդանի մնացած ժառանգը վերիմաստաւորելու միտող շարժումի մը փոխաբերութիւնն են.

Կը շարժին, կեանք կ'առնեն պատկերին անշարժ ու գունաւոր անձերը: (...) Եւ ասոնք բոլորը, որ չեն խօսիր այլեւս իր սրտին, կը յուզեն գինք անցեալով մը: (էջ 16/23)

*Յուսահատութիւնս իսկ աղբիւր մըն է յոյսի: Որքան կը նմանիմ
ծառին, որ սնունդը կ'առնէ թափած տերեւներուն աղբէն...:
(էջ 32/48)*

*Վերիմաստաւորումի այդ շարժընթացը հետեւանքն է ժամանակի
եւ տարածութեան փոխաշաղձեւումի գործողութեան եւ անկէ
բխող համադրութեան, որուն գաղտնի դրդապատճառը եւ նպա-
տակադրումը բացայայտուած են Սարաֆեանի կողմէ.*

*Այդպէս է որ ամէն առաւօտ ներկաս կը քալէ զուգահեռական ման-
կութեանս հետ: Հին օրերուն տղան եմ (...): (էջ 60-61/91)*

*Ու մարդը, որ կը նայի սահող նաւակներուն (...) կը տեսնէ նոյն
ատեն հին պատկեր մը. երբ տղայ էր (...): Ամէն մէկ բառը, երբ
տղայ էր (...) կ'աղուորցնէր գալիք իրականութիւնը: Տղան հասած
է հիմա իր երազին ծայրը ու ան մարդ մըն է արդ. երեսուն տարի-
ներ վերջ, որ կը վերագառնայ, նայելով գետին, այն օրերուն՝ երբ
այդ երազը կը ծնէր իր մէջ: (...) Կը նայի նաեւ տղուն: Ու կը շարու-
նակուի հոգեկան այս զարմանալի կրկներեւոյթը: Մէկը իր լոյսը
կ'անցընէ միւսին՝ երկու անթելներու պէս, որ կը խօսին իրարու եր-
կու տարբեր շխարհներէ: Ու մէկուն երազը եւ միւսին գիտութիւ-
նը գեղեցկութեան կը վերածեն պահ մը տարիներուն դառնու-
թիւնը: (էջ 15/22)*

*Այդպէս է որ բանաստեղծին էջերու եւ երազանքներու երկայնքին
երեւան կու գայ փոխանցումին մէջ տեղի ունեցած խզումին լման
յարակարծիքը, քանի որ նոյն այդ խզումը այսուհանդերձ կ'ընձե-
ռէ անշնչելի յիշողութեան կապը: Եթէ խորհրդանշական հանգու-
ցումներու տկարութենէն կը բխի ամօթը, այդ պարտութիւնը կը
յիշեցնէ ի հարկէ, թէկուզ հակառակ երեսէն գիտուած, ա՛յն ինչ որ
լռած ու լռուած էր մէկ սերունդէն միւսը.*

*Կ'ամչնամ բանալու Նարեկը որուն վրայ հայրս իր գիշերները կ'ան-
ցընէր: Կ'ամչնամ մտնելու եկեղեցիէ մը ներս, չկեղծելու համար
զգացում մը որ շունիմ: Կը խռովէ զիս ծունկի իյնալու, լալու կարօտ
մը, մինչ նոյն պահուն գոռոզութիւն մը կը (...) դատապարտէ բոլոր
ծունկի ինկող լացողները: (էջ 39/59)*

*Գրողին, եւ իրեն հետ, ինչո՞ւ չէ, նաեւ սփիւռքահայուն մէջ արմա-
տացած է կարծես այդ յարակարծիքը.*

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Սերմ մը՝ սերունդներէն եկող, ինծի օտար եւ սակայն ամենէն հարգատ մասս: (էջ 51/78)²⁰

Այնպէս որ երբ Սարաֆեան, անտառին կախարդանքէն ուժեղացած, ինքն իր մէջ կը զգայ հաւատքէ զուրկ ջերմեռանդ հաւատացեալի մը երանութիւնը, երբ իր սիրած բաներուն կ'ընձեռէ ուրիշ տեսակի սրբոյթիւմ մը, իր բովանդակութենէն պարպուած այդ փոխանցումով՝ ճիշդ պատկերացումը ունինք տարագիրին մօտ պատահածին, երբ ան անխուսափելիօրէն ենթակայ ըլլալով Ռոժէ Պասթիտի կողմէ գիտակցութեան բովանդակութեան «նիւթական ապամշակութայնացում» կոչուածին՝ այսուհանդերձ լիովին կը խուսափի «ձեւային ապամշակութայնացում»էն, այսինքն՝ ներընկալական եւ յուզական անգիտակից ձեւերէն²¹.

Կախարդական է վէնսէնի անտառը: Հասած եմ փորձառութեանց ներքին խտացումին: Ունիմ ջերմեռանդ հաւատացեալի մը երանութիւնը առանց հաւատքին: Ծառերուն կանանչը կը փայլի տարբեր սրբութեամբ մը... Լոյսը՝ կիսաբաց կոպերու տակ՝ կ'առնէ նշենիներու ծաղիկներուն գոյնը: (էջ 59/90)

Փլուզումին գիտակցութիւնը չ'արգիլեւ ապրելու հաճոյքը

Գրելուն նպատակն է նոյնքան՝ հոգեկան ուժերու շրջումը յառաջացնել, ընկալումի, էութեան բեղմնաւորումի տարածութիւնը առանձնաշնորհելով, նոյն այդ էութեան քառսը իր սահմաններուն

²⁰ Հոս կարծես չիշեցնել պէտք է Ժորժ Փերեքի գրիչին պատկանող հատուած մը, որ այնքան յափշտակիչ է Սարաֆեանի ըսածին հետ իր նմանութեամբ. «Տեղ մը օտար է իմ մէջս գտնուող բան մը... “տարբեր” եմ... տարբեր ո՛չ թէ ուրիշներէն, այլ՝ “իմիններ”էս», տե՛ս G. Perec et R. Bober, Récits d'Ellis Island, Histoires d'errance et d'espoir (էլիս Այլրնտէն պատումներ. Թափառումի եւ յոյսի պատմութիւններ), Le Sorbier, 1980, էջ 44:

²¹ Roger Bastide, Le prochain et le lointain (Մօտիկը եւ հեռուորը, հրատ. Cujas, 1970, էջ 138-141: [Ռոժէ Պասթիտ (1898-1974) ֆրանսացի մարդաբան եւ ընկերաբան մըն էր, մասնագիտացած պրագմաթիւական աշխարհի հասարակագիտական երեւոյթներուն մէջ, տարիներով՝ Սան Փաղոյի համալսարանը դասատու Քլոտ Լեւի-Սորոսի ամպիոնին վրայ, յետոյ Փարիզ: Մօտիկը եւ հեռուորը ցեղապաշտութեան դէմ դիրք բռնող յօդուածներու հաւաքածոյ մըն է, ուր հեղինակը կ'ուսումնասիրէ այլին հետ հանդիպումին տարբեր ձեւերը: ԿԱՄ]

մէջ պահելով, որքան՝ նոր ինքնացումներ եւ մշակութային նոր արժէքներ ստեղծել: Այդ առումով, գրելը քաղաքական արարք մըն է, քանի որ վերապրողներու քարացած ներքին աշխարհը եւ այդ աշխարհին փոխանցածը անուանելու ուժը ձեռք ձգելով, տարբեր ձեւով կը բաշխէ անոնց ժառանգորդներուն մօտ ի պահ դրուած ուժերը: Ի հեճուկս հոգեկան իրադարձութիւններուն նկատմամբ քաղաքական գործիչներու կողմէ մերթ ցուցաբերուած անտարբերութեան, մինչեւ իսկ սրտնեղութեան, հաւաքական հոգեխոցէ մը ետք տառապող ենթակայութեան նկատառումը անհրաժեշտաբար քաղաքական ազդեցութիւն մը ունի տուեալ անձերուն վրայ: Ինչ որ պիտի հաստատէր ու աւելի ուժ պիտի տար բնաջնջող դիտարկութեան գերակայութեան՝ իրենց պատեանին մէջ քաշուիլը պիտի ըլլար, ըլլայ՝ հալածողի դիրքին մէջ, ըլլայ՝ ատելութեան հալածախտական հեռաձգումի դիրքին մէջ, այն մէկուն որ կը հրահրէ ազգայնական սաստկացումները: Հակառակ ուղղութեամբ, երբ գործ ունինք փլուզումի գիտակցութեան եւ մնացորդին հետ ապրելու հաճոյքին միջեւ երկխօսութեան վերահաստատումին հետ, հոն ամէն անգամ՝ հոգեխոցը իր ճիրանները կը քակէ եւ կը թոյլատրէ ինքնացումի նոր հնարաւորութիւններ:

Գրի առնելով ինքն իրեն օտար դարձած մարդու մը մոլորութիւնը եւ ուրեմն այդ ձեւով խորհրդանշականացնելու գործին մղուելով, Սարաֆեան նոր վայր մը կը ստեղծէ, ուր կարենայ «խարիսխը նետել», սովամահ տարագրեալներու, մերկացած դիակներու յուշերը եւ կնոջ ու բնութեան գեղեցկութեան դիմաց՝ այսօրուան յուզումը իրարու կապել, իրարու կապել իր անձկալի գիշերները եւ իր աղօթող հօր ջերմեռանդ գիշերները, դառն պատրանքներու աւելը եւ մայրական աւելը, երբ մանուկը կ'արթննար առտուն: Քանի որ շունի իր մէջ այդ ցանուցրիւ ապրումները միաւորելու, միախմբելու ուժը, նոյն այդ ուժը կը դարբնէ իր ձեռքով, երբ իր հաճոյքը կը գրէ. հաճոյքը՝ բառերով ու երազանքով հասնելու այն ամէն ինչին, որ ընդմիշտ խլուած է իրմէ:

Միշտ կարծեմ՝ յիշեցնել պէտք է որ Սփիւռքի մէջ տարատնկուած վերապրողին մօտ ինչ որ քառս կը ստեղծէ՝ տարագրութեան յիշողութեան եւ անոր առթումներուն այդ միախառնումն է, ու որպէս հետեւանք՝ հոգեկան դիւրաբեկութիւնն է, որ զինք անկարող կը դարձնէ իր վերապրումի վայրը՝ Արեւմուտքը եւ անոր մշակոյթը դիմակալելու, առանց անոր մէջ ձուլուելու: Յրուումի անօգնականու-

Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ

Թենէն սաստկացած՝ յիշատակներու թունաւորութիւնը կ'արգիլէ որ եսի նոր դիրքաւորում մը մշակէ, նախնիքներէն ժառանգելով եւ միաժամանակ՝ ասդեական Ալլին հետ փոխանակութեան յարաբերութիւն մը ստեղծելով: Աղէտը իր ազդեցութիւնը կը գործէ ի հարկէ երկու մակարդակի վրայ. արտաքին աշխարհի գրոհը, եւ փշուր-փշուր եղած ներքին աշխարհը համախմբելու անկարողութիւնը: Այդ ամբողջը երկու հակադիր ու հակասական երեսակներու վրայ բառերու վերածելով, մէկ կողմը՝ յուսանատութիւն մը որ կ'աճի յոյսի աղբիւր դառնալու աստիճան, միւս կողմը՝ մանկութեան պատրանքներով անած հասուն մարդու պայծառատեսութիւն մը, Սարաֆեան կը փորձէ իր ներքին աշխարհը վերականգնել Վէնսէնի անտառին հետ շփուելով, զայն իր մէջ խլրտող ապրումներու պահեստարանը դարձնելով, ու այդ ձեւով որոշ փոխանցումի մը ուժականութիւնը հրահրելով, փոխանցուելիքը ըլլալով Սփիւռքի համար վերասահմանուելիք ժառանգութիւն մը:

Միեւնոյն ժամանակ, այդ գեղագիտական ամենուրէքութիւնը, վայրերու միախառնութիւնը մշակելու այդ ունակութիւնը, երբ իր պատկերացումները փարիզեան անտառը եւ Սեւ Ծովը իրարու կը միաձուլեն, գրողին կու տան հնարաւորութիւնը պարտադիր անցքը ընդունելու, իր կեանքին մէկ շրջանէն դէպի միւսը: Հրաշքը այն է, որ Ֆրանսացի բանաստեղծ Ափոլլինէրի Սէն գետն է, հայերէն գրուածքին մէջ Ֆրանսերէն լեզուով չափածոյ տողերու ներկայութիւնն է, որ պիտի կերպարանափոխէ ճակատագրի այդ պարտադրանքը.

Հին է անցնելու այս սէրը մէջս: Հիմա խոնջէնք մը՝ հոսող, այլակերպուող արժէքներուն առջեւ: Ու քաղցրութիւն մը մերթ՝

Passent les jours et passent les semaines

Ni temps passé

Ni les amours reviennent

Sous le pont Mirabeau coule la Seine

Անդին (...) կը քակուին ու կը հիւսուին հեռաւոր, նուազուն խաղերը նախնական երաժշտութեան մը՝ որ կու գայ կարծէք մանկութեան աշխարհէ մը

L'amour s'en va comme cette eau courante

L'amour s'en va

Comme la vie est lente... (էջ 35/52)²²

Բանաստեղծութիւնը, գրելու եւ սգալու աշխատանքը, հաճոյքը որ կ'առնէ մտածումին եւ շուրջիններուն հետ շփուելով, այդ բոլորը կը յաղթահարեն ազգայնական հրապոյնները եւ կ'արտօնեն որ իր տարագրութեան ներկային մէջ ապրի ազատ ու իր յիշատակներով հարուստ ներաշխարհի մը գիտակցութեամբ:

Թարգմանութիւն՝ ԿԱՄ

²² [Սարաֆեանի տողերու երկայնքին մէջբերուած ֆրանսերէն տողերը կու գան Ափոլլինէրի (Guillaume Apollinaire, 1880-1918) «Le Pont Mirabeau» քերթուածէն, լոյս տեսած 1913ին, Alcools գիրքին մէջ: Սարաֆեան մէջբերած էր միայն ֆրանսերէնը: Ահաւասիկ թարգմանութեան փորձ մը.

Կ'անցնին օրերը, կ'անցնին շաբաթները
Ո՛չ անցած ժամանակը
Ո՛չ ալ սէրերը կը վերագառնան
Միրապոյի կամուրջին տակ կը սահի Սէն գետը
...
Սէրը կ'երթայ այս վազող ջուրին նման
Սէրը կ'երթայ
Որքան դանդաղ է կեանքը... ԿԱՄ]